

Harmatot sír minden virág

BARTÓK KOSSUTH-SZIMFÓNIAJÁRÓL ÉS AZ 1903-AS ESZTENDŐRŐL

„Bartók nem ismert középutat,
számára csak abszolút jó vagy abszolút rossz létezett...”

ifj. Bartók Béla

A Kossuth-szimfónia megszületéséről tudni kell, hogy a mozgalmas 1903-as esztendő legnevezetesebb eseménye e mű megírása, hazai és külföldi bemutatója volt. „A nagyméretű szimfonikus alkotás még az akadémiai időszak végén, 1903 tavaszán és nyarán készült el. Koesslernek már a tanév végén eljátszotta, jóváhagyó bírálatot és biztatást kapott tőle, hogy hangszerelje meg” – olvasható Ujfalussy József monográfiájában.

A mű sorsát az döntötte el, hogy Richter június végén látogatóban Pozsonyban járt. Bartók eljátszotta neki a Kossuthot, Richter igen elismerően nyilatkozott, és nem látszott lehetetlennek, hogy a jövő évben Manchesterben is bemutatja (Richter akkoriban Anglia zeneéletében vezető szerepet játszott). Bartók nyáron lázasan hangszerelt, és augusztusban már arról értesítette Thománt, hogy a Kossuth manchesteri bemutatójának időpontja 1904. február 18. Egyben, mint írta, szólistaként is közre kell működnie a hangversenyen, Liszt Spanyol rapszodiájával (Busoni zenekari kíséretet írt hozzá) és Volkmann Händel-variációival. Az angliai előadást azonban megelőzte a Kossuth budapesti bemutatója, 1904. január 13-án a Filharmóniai Társaság hangversenyén, Kerner István vezényletével.⁶³

A Zenevilág c. folyóiratban a volt évfolyamtárs, Kacsóh Pongrác a bemutató után így lelkesedett: „Bartók a szerdai filharmónikus hangverseny után feltétlenül az első zeneszerzője Magyarországnak.” De azt is leírta, hogy a „Kossuth-szimfónia a magyar zeneművészet történelmének legnagyobb kultúrjegye a Bánk bán előadása óta.”⁶⁴

*

A mű megszületésének idejéről, a korhangulatról Bartók egyik leveléből is értesülhetünk. Ebben az akkori állapotokat veszedelmesen az 1848 előttiékhöz hasonlította. 1902 végén Fejérváry Géza honvédelmi miniszter olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, amely Magyarországnak a Monarchia hadseregével szembeni katonai kötelezettségeit lényegesen felemelte. Bécsnek ez a követelése az egész magyar közvéleményt felkavarta. A nemzeti függetlenség, a magyar hadsereg nemzeti önállósága, magyar szolgálati nyelve, címer- és jelvényhasználata, a magyar alkotmányra való feleskete a parlamenti ellenzék harcának középpontjába került – A parlamenti harc módszere az »obstrukció« volt: a parlamenti tárgyalás rendes menetének minden módon való akadályozása. Ez a módszer eredményezte az *ex lexet*, azaz a törvényen kívüli állapotot, amikor a kormány parlamenti jóváhagyás nélkül kormányzott.

⁶³ Ujfalussy József: Bartók Béla. Bp., 1976. 56–57.

⁶⁴ Zenevilág, 1904. január 19.

A harcnak Ferenc József hírhedt 1903. szept. 17-i Chlopy-i hadparancsa vetett véget, amelyben uralkodói jogaira hivatkozva kijelentette, hogy a hadseregbe vonatkozó magyar nemzeti követeléseknek nem ad helyt. A hadparancs az osztrák császári önkénynek, a magyar államiság tagadásának legdurvább megnyilatkozása az 1867-es kiegyezés után. Az osztrák kormány és az udvar magyarelles törekvéseinek központja Ferenc Ferdinánd trónörökös köre volt.⁶⁵

„Az újságok pedig mérlegelik, mennyivel előnyösebb vagy hátrányosabb Magyarország helyzete most mint 56 év előtt – írja 1903 júniusában édesanyjának. Íme pár idézet:

Ez a „Magyarország”-ból. A többi a „Pesti Hírlap”-ból.

Keserűséggel látjuk, hogy a magyar király ismét szembe került az osztrák császárral. Mi egyébre mutat, mint erre, az uralkodónak az a minapi mondása, melylyel Galicziában a helytartóhoz így fordult: – A legutóbb átélt napok után valóságos üdülés nekem ez a gyakorlat.

*

A király nem enged. A legutolsó nyilatkozat, amit tőle hallani lehetett, ez volt: Es geschehe, was geschehen soll, ich werde nicht nachgeben! (Történjék, aminek történnie kell, én nem engedek!)

*

Főlemlitik ezzel egyidejűleg, hogy az interparlamentáris konferencián a csehek képviselői közül többen olyan antidinasztikus nyilatkozatokat tettek magánbeszélgetések közben a magyar képviselő előtt, amilyenekre magyar képviselő, ha mindjárt a legradikálisabb ellenzéken foglal is helyet, nem lenne képes.

*

Egyébként az udvarnál a kis főhercegeknek csinálják a legtöbb galibát. A fiatal főhercegek most is csak úgy ismerik Magyarországot, mint egy Provinzot. Jó magyar embernek az arcába szökött a vér, amikor hallotta, hogy a parlamenti küzdelemről e képen beszélnek: – Hadd mulasson a vidék s majd ha azt gondoljuk, hogy már elég a mulatságból, „lassen wir die Bajonetten spielen”. (hadd jöjjenek a szuronyok)

*

A kérdést tehát Ausztriában aképen fogják föl, hogy ha a hurokat a végsőig feszítik, csak forradalom lehet a vége. De mindezek között legrezerváltabban viselkedik a király.

Mi lesz ennek a vége ?!”⁶⁶

*

A Kossuth-szimfónia megszületésének előzményeiről 1946-ban a következőket írta Kodály a volt barátáról, akit egyéni sorsán kívül aggasztott a magyar sors is. „A mi nemzedékünk számára még élő valóság volt 1849 szörnyű emléke. Mindennaposak voltak a Kossuth-szakállas öregurak, akik maguk látták a szabadságharcot. Ilyenekkel Bartók is találkozhatott. *Nagy idők tanúja* – így jelezték az újságok, ha egy-egy negy-

⁶⁵ Bartók breviárium. Bp., 1974. 49.

⁶⁶ Bartók Béla levelei. Bp., 1976. 52.

vennyolcas honvéd gyászjelentését hozták. Én magam is *ágyúgolyós* házban laktam. Gimnazista korunkban elrendelték, hogy márc. 15. helyett április 11-et kell megünnepeelni, tehát a törvények szentesítésének napját. Ekkor az ifjúság éjjel vonult ki a honvédszoborhoz, mert nappalra betiltották. Éjjel szavalták el Abrányi Emil márc. 15-i verseit. Emlékezetem szerint országszerte így történt. Ez volt a Kossuth-szimfónia talaja.”⁶⁷

Bartók Béla az 1923-as Önéletrajzában ezeket érezte fontosnak elmondania: „Még egy másik körülmény is döntő jelentőségű volt fejlődésemre: ez időben indult meg Magyarországon az az ismert sovén politikai áramlat, amely a művészet terén is érezhetővé vált. Arról volt szó, hogy a zenében is valami specifikusan magyart kell teremteni. Ez az eszme megragadott engem is és ráterelte figyelmemet népzeneink tanulmányozására helyesebben annak tanulmányozására, amit akkoriban magyar népzeneink tartottak. Ilyen körülmények között komponáltam 1903-ban, *Kossuth* című szimfóniai költeményemet, amelyet Richter János azonnal elfogadott előadásra és be is mutatott Manchesterben.”⁶⁸

*

Bartóktól tudjuk, hogy itt elsősorban mint zongorista aratott sikert. Mert az ottani kritikus a Kossuth-szimfónián „sok mindenféle kifogásolni valót talált: azt elismeri, hogy különös, *somewhat exaggerated* (némileg szélsőséges) szerzeménnyel van dolga.”⁶⁹ Mint ahogy Dohnányi is sok kifogásolni valót talált benne. Neki, többek között, azért sem tetszett, mert „egészen Strausszos”. És ez igaz is. Bizonyos, hogy „Strauss szimfonikus költeményeinek gondolatmenetéből, tagolásából vette példáját. A főhős jellemzése a mű elején, különféle helyzetekben való bemutatása a *Zarathustra* és a *Heldenleben* módszerét követi. Lényegesen különbözik azonban tőlük abban, hogy a mű alapeszméjét mégsem a hős egyéni sorsa fejt ki, hanem az egyes részletek folyamán mindinkább a nemzet egészének történelmi tragédiája kerül előtérbe. A hetedik részben már a magyar nép gyülekezik, Bartók Arany Toldijának szavait idézteti Kossuth szózatában: *Jöjjetek, jöjjetek, szép magyar vitézek, szép magyar leventék!* A nyolcadik rész az ellenséges haderőt vonultatja fel, torz Gotterhalte-dallam hangjaira.”⁷⁰

Erre a részre, a Gotterhalte-parafraízra, torzításra mindig, mindenki felfigyelt. Az egyik levelében azt írja az édesanyja, hogy néhány osztrák zenész nem akarta a próbákon játszani, s már-már kétségessé vált a szimfónia előadása. Viszont Dohnányi, aki jelképesen is és valóságban Bartók előtt járt (egy évvel volt idősebb), és akit Bartók először nagyon tisztelt, de akivel sokat vitatkozott, s hamarosan szét is váltak útjaik, miután 1903. augusztusában Bartók eljátszotta neki a szimfóniát „1000 és 1 kifogásolni valója volt. Pl. a „Gotterhalte” alkalmazására vonatkozólag, véleménye szerint ez nem elég markánsan jut előtérbe, nincs eléggé karrikirozva stb.”⁷¹ De a Gotterhalte travesztíája miatt a volt igazgatója is előadhatatlannak tartotta ott e művet: egy állami intézet nem igen adhat elő egy ilyent. Aztán meg jó volna a címet is megváltoztatni, mondta.

⁶⁷ Kodály Zoltán: Bartók Béla, az ember. In. Bartók breviárium: i.m. 48.

⁶⁸ Bartók Béla összegyűjtött írásai I. Bp., 1967. 9.

⁶⁹ Bartók Béla levelei: i.m. 76.

⁷⁰ Ujfalussy: i.m. 57.

⁷¹ Bartók Béla levelei: i.m. 64.

„Ebből én nem kérek – írja 1903. jún. 23-án Nagyszentmiklósról –, ragaszkodom a *Kossuth* elnevezéshez.”⁷²

És így is maradt, ezzel a címmel mutatták be tehát 1904 elején Budapesten. E bemutatással kapcsolatban édesanyja hiteles beszámolóját is ismerjük, amelyet egy szegedi barátjának írt: „En oly izgatottan mentem a hangversenyre, hogy ki sem mondhatom. Gondolhatod, mit éreztem, midőn egy úr a hátam mögött (persze engem nem ismert) azt mondta: Most vessünk magunkra keresztet, most jön a Kossuth-szimfónia, bár már ezen szerencsésen túl lennénk!” Mikor befejezték a darabot, és felzúgott az óriási tapsvihár, akkor az a bizonyos úr oly örömmel tapsolt és folyton éljenzett. Feledhetetlen pillanatok voltak ezek; egyre zúgott a taps; Béla boldogan hajlongott (vagy 8–10-szer hívták ki), én meg örömben sírtam. Elza is oly boldog volt, különösen, mikor 2 szép babérkoszorút adtak át Kossuth szerzőjének. Azután másnap az a sok dicséret a lapokban...”⁷³

*

A szimfónia „tartalmának” ismertetésével könnyű helyzetben vagyunk, mivel ennek leírása megjelent a *Zeneközlönyben* (1904.6. sz.), majd később a *Zenei Szemlében* (1948. IV. sz.). Most Bartóknak ezt a fogalmazványát idézzük a kottapéldák elhagyásával.

„A magyar történelemben 1848 egyike a legnevezetesebb esztendőknak; ekkor tört ki a magyar szabadságharc; élet-halál küzdelem, melynek célja volt véglegesen megszabadulni az osztrákok és a Habsburg-dinasztia uralma alól. A forradalom vezetője, lelke Kossuth Lajos volt. – 1849-ben az osztrákok látván, hogy a magyar csapatokkal szemben egyre-másra vereséget szenvednek, segítségül hívták az oroszokat, kiknek sikerült a magyar hadsereget teljesen legyőzni. Így látszólag örökre megsemmisült a magyar államiság.

Ezek az események szolgálnak a szimfóniai költemény programjának alapjául.

A mű 10 egymással szorosan összefüggő részletből áll, melynek mindegyikét a kezdetén levő felirat magyarázza.

I. („Kossuth”) Ez Kossuthot akarja jellemezni.

II. („Mi bú nehezül lelkedre, édes férjem”) Kossuth neje, a hűséges hitvestárs, aggodva szemléli férje bánatos, gondoktól redős arcát. Kossuth iparkodik őt megnyugtatni; végre azonban kitör belőle a rég visszafojtott fájdalom:

III. („Veszélyben a hazánk”) Majd ismét merengve néz vissza a dicső múltba.

IV. („Hajdan jobb időket éltünk...”)

V. („Majd rosszra fordult sorsunk...”) a flaut. és flaut. picc. –, később a basszklar.-játszta téma akarja jellemezni az osztrákok s Habsburgok zsarnokságát jogot nem ismerő erőszakosságát. Kossuth e szavakkal

VI. (Harcra fel) felriad merengéséből; immár elhatározott tény a fegyverfogás.

VII. (Jöjjetek, jöjjetek! szép magyar vitézek! szép magyar leventék!) Ez Kossuth szózata a magyar nemzet fiaihoz, mellyel őket zászlaja alá hívja. Közvetlen ezután következik (f-mollban) a lassan-lassan gyülekező magyar vitézek témája. Kossuth megismétli felhívását (a-moll, 2-szeri bekezdés) az egybegyűlt sereghez, mire ez szent fogadalmat tesz a harcban mindhalálig kitarítani (3/2 taktus). Pár pillanatra mélységes csönd, s azután

⁷² Uo. 54.

⁷³ Bartók breviárium: i. m. 65–66.

VIII. halljuk az ellenséges osztrákcsoportok lassú közeledtét. Témájuk az osztrák himnus (Gottterhalte) első 2 eltorzított taktusa. Összecsapást összecsapás követ, a küzdelem az élet- haláltusa jellegét veszi föl, végre azonban a túlnyomó nyers erő kerekedik felül. Bekövetkezik a nagy katasztrófa (üstdob, timpáni fff ütés): a magyar hadsereg megmaradt tagjai elbujdosnak.

IX. „Mindennek vége”, az ország legnagyobb gyászt ölt. De még ettől is eltiltják, így tehát:

X. „Csöndes minden, csöndes.”⁷⁴

*

Érdekes és különös volt számomra az utolsó tétel címét ihlető vers megismerése. Annál is inkább érdekelt, mivel ugyanebben az évben Harsányi Kálmán költeményét – épp a Kossuth-szimfónia előtt – kétszer is földolgozta. Mert a mostani évfordulón én nem tartom elképzelhetetlennek a Kossuth-szimfónia előadását, ha én lennék a zeneigazgató, akkor bizony fölolvastatnám ezt a verset.

Est

*Csöndes minden, csöndes;
Hallgatnak a lombok;
Meghalt a nap; – ott a vérfolt
Ahol összeomlott.*

*Gyász van; mély, sötét gyászt
Ölt a táj magára,
Harmatot sír a mezőnek
Minden szál virága.*

*És susogják halkan:
„Sohse látjuk többé?
Nem lehet az, hogy éj legyen
Most már mindörökké!”*

*S várják, visszavárják,
Míg a láthatáron
Fölmerül a hold korongja
Halotthaloványon.*

*Kisértetes fénytől
Sáppad az ég alja.
Megborzongnak a virágok:
„Visszatért, de – halva!”⁷⁵*

*

⁷⁴ A „Kossuth”-szimfónia szövegvázlata. In. Bartók Béla összegyűjtött írásai: i. m. 767–763., ill. 922–923.

⁷⁵ Harsányi Kálmán: Költemények. Bp., 1903.

A szobám falán van egy Kossuth fénykép: Edward Anthony 1852-es dagerrotípiájáról készült reprodukció. Ha jól emlékszem az angol képaláírásra, akkor ott nem az szerepelt, hogy Kossuth 48-as hős, vagy államférfi, hanem csak annyi, hogy „hungarian patriot”. Hogy mikor és miért tettem oda, pontosan nem emlékezem, de mint a többi falon lévő fotót, ezt is jó, sőt megnyugtató nézni. Most, hogy Bartókon gondolkodom, érteni vélem a Kossuth-kép üzenetét. Ahogy az a szimfónia jelentette a zeneszerzőnek az elindulást, s ebben benne van (látensen) a megérkezés is, ugyanez olvasható le erről – a régóta reám figyelő – Kossuth képről is. Örökös elindulás és megérkezés. Vagy inkább azt üzeni nekem Kossuth is, Bartók is, hogy így vagy úgy – bátran, tétován, vagy félénken –, de el kell indulni, hogy megérkezzünk valahová. Ezt akkor így látta s így fogalmazta meg az ifjú zeneszerző és zongorista: *„Kell hogy minden ember, midőn férfivá fejlődött, megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy e szerint alakítsa egész munkálkodásának, minden cselekedetének mineműségét. Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát. Azt hiszem, eddig is tanújelét adtam e szándékomnak, kevésbé jelentős és fontos cselekedeteimmel, melyek csekély erőmből kitellettek, egyaránt”*⁷⁶

Bartók mondta 1925-ben Kosztolányinak a Pesti Hírlap számára készített interjúban, hogy ezt a művét azért nem érzi még igazán magáénak, mivel formailag nem elég érett. (Akkor ott az 1908-ban született 14 zongoradarabot és az első kvartettet jelölte meg első helyen.) Igen, mi most már tudjuk, hogy az ifjú Bartók élete hogyan s miként alakult és fejlődött tovább. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy csak ezután ismerkedik meg a magyar népdallal, majd a szlovák és román népzenevel. Ezek hatására egészen másként, más formában és más stílusban folytatja azt a zeneszerzői pályát, amely, akárhogy is vesszük, de a Kossuth-szimfóniával indult el.

Mészáros Zoltán

⁷⁶ Bartók Béla levelei: i. m. 61.